

SLOVO NA ZÁVER

ZAKLADATEĽ, ŠÍRITEĽ A ROZVÍJATEĽ SLOVENSKEHO LINGVISTICKÉHO PRAGMATIZMU OSLÁVIL JUBILEUM

Slovenský lingvistický pragmatizmus by sme s trochou nadnesenosti mohli nazvať aj smerom tzv. súčasnej bratislavskej lingvistickej školy. V jej centre sa nepochybne nachádza osobnosť prof. PhDr. Juraja Dolníka, DrSc., ktorý v súčasnosti pôsobí ako emeritný profesor na Katedre slovenského jazyka a teórie komunikácie Univerzity Komenského v Bratislave. Nasledujúce riadky majú ambíciu prispieť do znalostného sveta čitateľa rekapituláciou jubilatovej práce za ostatných 10 rokov, ktorá spadá do kategórie rozvíjania slovenského lingvistického pragmatizmu. Najprv si však pripomeňme niekoľko zásadných faktov zo života Juraja Dolníka.

Prof. Juraj Dolník sa narodil 20. 8. 1942 v maďarskej Irse. Po štúdiách na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (slovenský jazyk a nemecký jazyk) pôsobil ako učiteľ na stredných školách (Kysucké Nové Mesto, Žilina), ako odborný asistent na vysokých školách (Žilina, Liptovský Mikuláš) a, samozrejme, neskôr ako docent (1986) a profesor (1995) na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Vedecké danosti si overil aj v zahraničí na Humboldtovej univerzite v Berlíne a na Katolíckej univerzite K. Pázmánya v Piliš-čabe. Len z tohto skráteného profesijného životopisu možno vydedukovať základné problémy, s ktorými sa ako študent, učiteľ či jazykovedec stretával, napr. problematika prekladu textu, či problematika výučby cudzieho jazyka a najmä výučby materinského jazyka. Ovládanie rôznych jazykov mu poskytlo výhodu porovnávania jazykových znalostí a iste prispelo k vedeckému potenciálu jubilanta v tom zmysle, že si neskôr mohol klásť otázku (kto pozná práce prof. Dolníka vie, že túto otázku riešil ozaj intenzívne), prečo učíme spisovnú slovenčinu ľuď, ktorí ju už ovládajú a používajú, resp. prečo vyučujeme slovenčinu spôsobom, akoby nám bola cudzím jazykom.

Pravda, ďalšie otázky vyplývali postupne, sám jubilat v rozhovore potvrdzuje, že jeho vedecké začiatky sa spájali so systémovou lingvistikou.¹ Napriek tomu hovorí o jazykovom alebo jazykovednom inštinkte, ktorý mu našepkával, že ide o samoúčelné znalosti. V istom bode si už ako vedec nevystačil len s opisom jazyka a s neustálymi analýzami jazykových štruktúr, vznikla potreba vysvetliť, prečo je to v jazyku tak,

¹ Wachtarczyková, Jana – Dolník, Juraj (2012): V službách ideí a ideálov. Rozhovor s Jurajom Dolníkom. In: *Slovenská reč*, roč. 77, č. 5 – 6, s. 366.

ako to je, vysvetliť, ako sa jazyk podieľa na tvorení sociálnej reality, sociálnej kultúry. Ako sme spomenuli, základom bolo klásť tie správne otázky. Ťažko si predstaviť, že by ho profesijná skúsenosť priviedla k inému typu lingvistiky ako k pragmatickej lingvistike. Bolo to priam prirodzené. Na tomto mieste si dovoľíme preskočiť obdobia prvotných snáh J. Dolníka o ukotvenie komunikačno-pragmatickej metodológie v slovenskom jazykovednom priestore. Proces to bol náročný, čo sa prejavovalo najmä napätiami medzi jednotlivými jazykovedcami, a to napr. v oblasti teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Pozornosť zamerajme na pokojnejšie obdobie, keď sa túto líniu podarilo rozšíriť natoľko, že nastal čas obohacovania, ďalšieho rozvíjania teoretickej jazykovedy v duchu pragmatizmu, avšak s aplikačným potenciálom na dnešné sociálne a kultúrne podmienky slovenského jazykového spoločenstva.

Po mimoriadne plodnom roku 2010, keď autor vydáva niekoľko významných publikácií sám či v spoluautorstve – *Používanie jazyka* (spoluautorka O. Orgoňová), *Jazyk – človek – kultúra, Teória spisovného jazyka. So zreteľom na spisovnú slovenčinu, Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny* (kolektív autorov), prichádza v r. 2012 s monografiou *Sila jazyka*, v ktorej odkazuje na inšpiratívne myšlienky W. von Humboldta, z ktorých najzávažnejšou je, že „Jazyk nie je produkt (Ergon), ale činnosť (Energeia).“ (Humboldt 2000, s. 65, cit. podľa Dolník 2012, s. 20). Činnosť je základným pilierom pragmatistického výkladu jazyka. Ak totiž začleníme jazyk do škály ľudských činností, otvára sa nám nový názor (náhľad, perspektíva) na sociálny svet. Myslenie o jazyku ako o činnosti (prirodzene) privádza autora k poznaniu, že jazyk nie je súhrnom abstraktných ideí, nie je metafyzickým javom, ktorý existuje sám osebe mimo človeka. Jazyk je priamo spojený s človekom, s jeho činnosťou, preto existuje len v jednom svete. Vo výklade dvoch jazykových svetov sa ocitá aj tradične pragmatistický jazykovedec J. R. Searle a jeho teória rečových aktov, ktorá nadväzuje na teóriu znaku Ch. S. Pierca. Autor Searlovu teóriu kombinuje s teóriou L. Wittgensteina, ktorého myšlienky sú práve základom jednosvetového prístupu k jazyku. Silu jazyka ďalej J. Dolník osvetľuje z perspektívy kulturológie a jazykovej kultúry, sila jazyka tiež tkvie v sociálnych významoch. Ale ak chceme hovoriť o rozvíjaní pragmatistického prístupu, je dôležité pripomenúť, že klasická pragmatistická filozofia bola striktné behaviorálna, so všetkými dôsledkami pre poznávanie jednotlivca. J. Dolník však silu jazyka demonštruje aj z perspektívy individua, resp. ega „s východiskovou predstavou, že v interakcii jednotlivcov ide o konfrontáciu seba projekcií“ (Dolník 2012, s. 295). Determinovanosť ega sociálnymi vplyvmi sa tu síce pripúšťa, veď individuum sa v spoločnosti vyvíja, rodí sa do jej noriem, hodnôt, ideálov a cieľov. Avšak ego, individuum je základom diferencovanosti, variabilnosti spoločnosti, v ktorej prejavuje svoj potenciál prostredníctvom sebaaktualizácie (sebarealizácie) (tamže, s. 300 – 301). Nadväzuje tým na výroky J. Deweyho² upria-

² Dewey, J. (1998): Filozofia a americký národný život. In: E. Višňovský – F. Mihina (red.): *Malá antológia filozofie 20. storočia. Zv. I. Pragmatizmus*, s. 332.

mujúceho pozornosť na konkrétnu individualitu, ktorú treba poznávať: „Musíme vedieť, prečo a ako je to, že nie je ani cieľom, ani stanoviskom individua kŕčovito a nedokonale reprodukovat' nejakú oblasť reality, ktorá mu bola vopred zvonku daná ako úplná sama osebe v podobe akéhosi modelu, s ktorým sa má vyrovnat' a prispôbiť sa mu. Musíme vedieť, že jeho metódou a cieľom je pridávať, dopĺňať a zdokonaľovať – dokonca aj v túžbach, snahách a omyloch – realitu, ktorú potrebuje rozvinúť“. Aj J. Dolník si kladie otázku: Aký zmysel má pre mňa, že som individualita? Odpovedá na ňu takto: „... len tak môžem realizovať svoj interpretačný talent. Jeho realizáciou prispievam k naplňaniu interpretačného nadania ľudského rodu“ (Dolník 2012, s. 301). Individuum disponuje interpretačnou kompetenciou, ktorú J. Dolník charakterizuje ako antropotvornú silu. Či si aj sám kladie túto otázku, na to máme len nepriamu odpoveď v podobe bohatej autorskej produkcie. V uvedenej publikácii však ide o prostriedok k uchopeniu ega a jeho úlohy pri používaní jazyka v komunikácii. Konfrontácia egocentrizmov (v diskurze) „je elementárnou hybnou silou rozvoja sociálnej interakcie, a teda sociálneho života“ a „egocentrizmus nachádza v interakcii reálnu alebo domnelú sociálnu ozvenu“ (tamže, s. 303). Črtá sa, a tu sa pragmatizmus naplno rozvíja, osobitný smer jazykovedy (egolinguistika), ktorý autor pričleňuje ku kapitole o cudzosti. Myšlienku cudzosti, inakosti ako neasimilovateľnosti javov neskôr rozvíja v osobitnej kolektívnej monografii *Cudzosť – jazyk – spoločnosť* (2015, spoluautorky O. Orgoňová, A. Bohunická, A. Faragulová, K. Piatková).

Ešte pred tým však vydáva reedíciu *Všeobecnej jazykovedy. Opis a vysvetľovanie jazyka* (2013) rozšírenú o kapitolu *Jazyk a komunikácia*. Autor tu podáva široký výklad o komunikácii, založenom na štvorcovom modeli správy, ku ktorému pričleňuje piaty rozmer, čím sa komunikácia stáva komplexným aktom založeným na 1. sebaprojekcii interaktantov (pripomína sa egocentrická perspektíva spomínaná vyššie, teda že interakcia je konfrontáciou sebaprojekcií), 2. vecných obsahoch správ (semiotický rozmer), 3. apeloch na príjemcov, 4. vzťahu medzi odosielateľom a príjemcom a 5. informačnom úmysle (Dolník 2013, s. 372 – 373). Osobitný zreteľ sa kladie na metakomunikáciu ako overovanie apercepcie (vnímania s porozumením) (tamže, s. 397). Výklad o komunikácii slúži ako vstup do interkultúrnej komunikácie (tamže, s. 408), čím sa znovu načrtáva otázka inakosti, cudzosti, pričom sa vychádza z tézy, že „cudzosť je interpretovaná inakosť“ (Dolník a kol. 2015, s. 14).

Pragmatistická filozofia mala od začiatku ambíciu riešiť spoločenské problémy reálneho človeka v reálnom svete miesto rozvíjania samoúčelných dišpút o metafyzickom svete ideí. V diele *Cudzosť – jazyk – spoločnosť* sa do popredia dostáva problém xenofóbie ako aktuálny a globálny sociálny problém. V tomto zmysle sa J. Dolník absolútne odvracia od samoúčelných jazykových analýz. Autor predkladá genézu cudzosti v súlade s evolučnými východiskami pragmatických teórií, ktoré sú postavené na vzťahu organizmu a prostredia, ktoré mu kladie do cesty prekážky. Prekážky podnecujú jeho akomodačno-asimilačné danosti, pričom významnú úlohu zohráva už

spomínaná interpretačná kompetencia. Cudzosť charakterizuje ako „vzťah, ktorý navodzujeme k iným bytostiam aj nebytostiam na základe ich interpretácie so zreteľom na to, či ich zaradíme alebo prijímame alebo môžeme, resp. chceme prijať do sféry, ktorú prežívame alebo aj vedome vnímame ako vlastný praktický životný, kognitívny, emocionálny alebo hodnotový svet“ (Dolník a kol. 2015, s. 14). V súlade s myšlienkou, že poznanie má kolektívny základ, aj cudzosť môže byť kolektivizovaná, pričom aj tu „pôsobí fundamentálna sila – sebazáchova: organizmus kolektívu reaguje sebazáchovným ‚inštinktom‘, na ktorý sa navrstvuje nadinštinktívna sebazáchovná pohotovosť“ (tamže, s. 25). Závažným je však tvrdenie, že človeku môže byť cudzie aj to, čo chce, aby bolo cudzie (p. kap. *Pragmatizácia cudzosti*, s. 29 – 31), tzn. že cudzosť môže byť aj užitočná vzhľadom na ciele, ktoré chceme dosiahnuť. Uvedená myšlienka súvisí so štandardizáciou cudzosti a s mocenskými záujmami kolektívu. Užitočná však nemusí znamenať pozitívna. Frapantne to autor deklaruje v kapitole o cudzosti v slovenskom prostredí a vo vývine slovenskej spoločnosti s osobitným zreteľom na vývin v slovenskej jazykovede, keď sa žiaduca cudzosť štandardizovala v rámci spisovného jazyka, ale aj vo vzťahu k českému jazyku. Dôležité tiež je, že pokiaľ chceme niečo charakterizovať ako iné, cudzie, potrebujeme mať odrazovú kategóriu, ktorá by tvorila našu orientačnú oporu (nie náhodou hovoríme v termínoch, ktoré autor využíva pri opise a vysvetľovaní princípov prirodzenosti vo *Všeobecnej jazykovede*). Ide o kategóriu prirodzenosti, alebo o to, čo ako prírodné bytosti, indivíduá aj členovia spoločnosti chápeme ako prirodzené. J. Dolník vysvetľuje prirodzenosť na základe protikladov, ktoré tento výraz implikuje: 1. prirodzený vz. nadprirodzený, 2. prirodzený vz. nadobudnutý v interakcii s prostredím, 3. prirodzený vz. umelý, 4. prirodzený vz. nezodpovedajúci povahe (danej entity), 5. prirodzený vz. vymykajúci sa z normálnosti (tamže, s. 64 – 70). Prirodzenosť vystupuje ako dôležitá kategória aj v explanácii jazyka, resp. vývinu jazyka (porov. výklad J. Dolníka v prácach *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*, *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*). Nemenej dôležitým pojmom v rámci kolektívnej monografie je autonomizácia, ktorá je cestou k odcudzenosti, pričom dôležitú úlohu tu zohráva interpretačná kompetencia človeka: „Interpretácia zahŕňa aktéra, ktorý zvýznamňuje svet, a tak vytvára ľudský svet a tým prekonáva limitovanosť prírodnej bytosti biologickým svetom, ktorá spočíva v tom, že bytosť sa riadi len svojimi inštinktmi. (...) interpretácia je prostriedok autopojetizácie nomologickej bytosti, čiže prostredníctvom interpretácie bytosť striktné riadená zákonmi sa emancipuje na bytosť, ktorá je schopná riadiť seba“ (tamže, s. 116 – 117). Teoretický vstup do výskumu cudzosti považujeme za významné etablovanie xenolingvistickej slovakistiky.

Nepochybne najvýznamnejším rozvinutím pragmatistickej línie v slovenskom lingvistickom prostredí je trilógia *Jazyk v sociálnej kultúre* (2017), *Jazyk v pragmatike* (2018) a *Jazyk v sociálnej praxi* (2021). Odrazovou otázkou v monografii *Jazyk v sociálnej kultúre* je už spomínaná otázka edukačnej reality, ktorá prináša konflikt medzi spôsobom výučby slovenského jazyka a ovládaním slovenského jazyka ako

materinčiny. Ide o otázku, prečo učíme spisovnú slovenčinu spôsobom, ktorý pripomína výučbu cudzieho jazyka, na čo nadväzuje otázka „aké edukačné problémy prináša sprostredkovanie gramatiky v jej racionálnej modalite edukantom, ktorí ju ovládajú v jej praktickej modalite“ (Dolník 2017, s. 7 – 8). Autor rozvíja myšlienku bezznalostnej gramatickej dispozície. V nej sa opakovane ukazuje, aký vplyv má na autora práca J. R. Searla. Gramatika sa tu označuje za inštitučnú skutočnosť, ide o sociálnu inštitúciu založenú na kolektívnej akceptácii. Kolektívnosť pritom funguje ako faktor, ktorý určuje sociálne relevantné správanie (tamže, s. 49). V duchu wittgensteinovského jednosvetového prístupu k jazyku sa opakuje myšlienka sledovania pravidiel v praxi, čo znamená, že jediné, čo musí človek mať, „je dispozícia (schopnosť) na jazykové reakcie konformné s pravidlami“ (tamže, s. 50). Ide o jednu z dispozícií, ktorá tvorí tzv. pozadie. V tom zmysle „gramatické pravidlá pôsobia na používateľov, hoci tí nemajú gramatické znalosti. Pôsobia tak, že od jednotlivcov v socializácii ‚vyžadujú‘, aby nadobudli schopnosti na správanie konformné s pravidlami“ (tamže, s. 52). Tieto pravidlá fungujú na základe intenčno-emergentného mechanizmu. Neprekvapí, že aj tu sa stretávame s prirodzenosťou jazykového správania a konania človeka v duchu sebazáchovy. Autor využíva predošlé výklady v skorších prácach na syntetizujúce myšlienky o gramatickom systéme, o jazyku a kultúrnej identite. Ide o myšlienky len sčasti ucelené, pretože v závere kapitoly autor ponúka ďalšie otázky na gramatickú reflexiu a najmä sebareflexiu. Na tomto mieste je veľmi ťažké vybrať z množstva podnetných myšlienok J. Dolníka. Môžeme len potvrdiť, že autor sa tu opakovane vracia k nahliadaniu na jazyk z mocenskej pozície, teda z pozície ideológií (s dôrazom na autentickú ideológiu pozitívnej integrácie), ďalej z pozície subjektu, ktorý vstupuje do interakcie s inými subjektmi, pričom opakovanými interakciami sa vytvárajú komunikačné formácie, ktoré autor charakterizuje ako „vlastné kultúrne jednotky, ktoré patria k charakteristike jazykovej situácie“ (Dolník 2017, s. 9). Zo semiotického hľadiska ide o prejavy životných foriem tvoriacich kultúru istého kolektívu (tamže). Autor neobchádza problematiku cudzosti v jazykovej situácii, teda ako sa cudzosť prejavuje v komunikačných formáciách. J. Dolník zaujíma pozíciu radikálneho demokrata, ktorý chce formovať komunikačnú kultúru s osobitným zreteľom na sociovedeckú komunikáciu. Do sociovedeckej komunikácie vstupujú bežní členovia spoločnosti, nevedci, ktorí vnímajú problémy bežného života, ktorých riešenie si vyžaduje „znalostnú oporu“ (tamže, s. 205). Ak chápeme túto znalostnú oporu, teda vec poznania ako vec konsenzu, vyplýva z toho niekoľko otázok, ktoré treba vyriešiť, a to v prospech epistemologickej gramotnosti laikov. Okrem konsenzu sa tiež ukazujú problémy implementácie a participácie, „t. j. aktívnej účasti verejnosti na vedeckom živote“ (tamže, s. 209). Autor tiež spomína spisovný jazyk ako významnú sociovedeckú tému, čím sa vracia k otázke ovládania jazyka, ktoré sa chápe ako „súčinnosť behaviorálnej a akčnej kompetencie, čo je zdôvodniteľné komunikačnou racionalitou, prejavujúcou sa pri fungovaní intenčno-emergentného mechanizmu“ (tamže, s. 11).

Pri čítaní *Jazyka v pragmatike* (2018) má čitateľ pocit, že plynule prechádza od sociovedeckej komunikácie a od témy ovládania jazyka k účelnosti lingvistiky a k racionalite jazykovej komunikácie inšpirovanej myšlienkami J. Habermasa. Ide o rozvinutie filozofického a jazykovedného pragmatizmu v najčistejšej podobe. V súlade s myšlienkou o človeku ako behaviorálno-akčnej bytosti sa rozvíja aj koncepcia lexikálneho významu (behaviorálny význam a akčný význam). Jednou z hlavných myšlienok pragmatistickej filozofie je, že „prekážky, ktoré sa nám stavajú do cesty, sú stimulmi k zmenenej novej reakcii, a teda aj príležitosťami k pokroku. Ak sa v priaznivých podmienkach skrýva hrozba, potom nepriaznivé podmienky sú potenciálnym prostriedkom doposiaľ nepoznaných podôb úspechu.“³ J. Dewey hovorí o tvorivom prekonávaní problémov, ktoré nám pri dosahovaní cieľov kladie do cesty naše prostredie a človek pritom využíva adaptačné schopnosti. V rozvíjaní myšlienky prekonávania problémov na základe adaptačnej dispozície v prospech humanizácie človeka postupuje aj J. Dolník: „Život človeka je poznačený tým, čo umožnilo jeho zrod ako bytosti svojho druhu a jeho prežitie – adaptáciou. Tento evolučný faktor sa premieta do života tejto bytosti ako podporný činiteľ jeho humanizácie. Humanizáciou života sa tu myslí jeho napĺňanie aktivitami plynúcimi z povahy tejto bytosti, z jej orientovanosti na kladenie cieľov a zameranosti na ich dosiahnutie“ (Dolník 2018, s. 145). Riadiacim faktorom pri prekonávaní problémov je inteligencia človeka: „Pragmatická teória inteligencie v skutočnosti znamená, že funkciou mysle je projektovať nové a komplexnejšie ciele – oslobodzovať skúsenosť od rutiny a vrtochov. Nie využívanie myslenia na realizáciu cieľov, ktoré sú už dané v mechanizme prírody alebo v existujúcom stave spoločnosti, ale využívanie inteligencie na oslobodenie a humanizáciu činnosti – v tom spočíva pragmatická lekcía. (...) Pragmatická inteligencia je tvorivá inteligencia, nie rutinný mechanizmus.“⁴ Neprekvapuje, že v podobnom duchu pokračuje aj J. Dolník: „inteligencia je schopnosť človeka v interakcii s novými podmienkami a problémami navodiť istú akomodačno-asimilačnú proporciu, ktorej zmysel spočíva v ich ovládnutí“ (Dolník 2018, s. 148). Na prvý pohľad sa môže zdať, že autor nemá s J. Deweyom spoločné len iniciály a záujem o spoločenskú výchovu (hoci lepšie by sa hodil výraz osveta). Mohlo by sa dokonca zdať, že jubilant len nasleduje myšlienkovú niť iných filozofov. Nezabúdajme však, že jeho prínos tkvie v tvorivom rozvíjaní pragmatizmu v slovenských lingvistických podmienkach. Práve tvorivosť je znakom uplatňovania inteligencie človeka pri prekonávaní problémov. J. Dolník jasne nastoľuje problémy slovenskej spoločnosti, kultúry a jazykovedy, čo vyvoláva jeho adaptačnú kompetenciu. Tvorivo problémy interpretuje, ale tiež ponúka riešenia a nastoľuje ďalšie otáz-

³ Dewey, J. (1998): Potreba obnovy filozofie. In: E. Višňovský – F. Mihina (red.): *Malá antológia filozofie 20. storočia. Zv. I. Pragmatizmus*, s. 370 – 371.

⁴ Dewey, J. (1998): Potreba obnovy filozofie. In: E. Višňovský – F. Mihina (red.): *Malá antológia filozofie 20. storočia. Zv. I. Pragmatizmus*, s. 399.

ky týkajúce sa jazykových problémov a pseudoprotblémov, resp. kváziprotblémov, čím vytvára základy tzv. protblémológie ako ďalšej oblasti lingvistiky. Jazykový protblém pritom charakterizuje ako „prejav jazyka, ktorý aktivizuje adaptačnú pohotovosť individuálneho alebo kolektívneho subjektu v jazykovom živote tým, že v ňom narúša asimilačnú normalitu, čo stimuluje akomodačnú reakciu“ (tamže, s. 152). V závere kapitoly sa vracia k akvizíčným jazykovým protblémom, teda k problematike nadobúdania a učenia sa spisovného jazyka, pričom sa tu konštatuje fakt, že používatelia v duchu jazykového konformizmu v sebe neutralizujú jazykový cit, čím sú vtáhovaní do sféry lingvistickej racionality (na úkor používateľskej racionality), a tak sa 1. vytvára sklon k rigoróznnej správnosti (až hyperkorektnosti) používateľov, 2. pestuje prestížna skupina používateľov spisovnej slovenčiny, 3. pestuje tradícia jazykovej kultúry postavenej na jazykových kváziprotblémoch. Práve jazykovej kultúre je venovaná ostatná kapitola *Pragmatická orientácia jazykovej kultúry*, ktorá je postavená na racionalite jazykovej kultúry, čím sa oblúkom vracia k Habermasovej racionalite komunikácie. Výklad slúži ako vstup do problematiky násilia a xenolingvistiky a násilie sa z pozície obete chápe ako „vnucovaná cudzosť“ (Dolník 2018, s. 190).

V každej publikácii J. Dolník ponúka myšlienky, ktoré slúžia výkladu istého protblému, avšak sú protblémom samým. Ukazuje to, aké komplexné je myslenie J. Dolníka, aká komplexná je naša sociálna realita, aký komplexný je prirodzený jazyk a aké komplexné sú riešenia protblémov, ako napríklad sociálna inklúzia, ktorá predstavuje úvodnú makrokapitolu monografie *Jazyk v sociálnej praxi* (2021). Inklúzivná spoločnosť je založená na neustálej sebareflexii a sebarealizácii subjektov, ktoré sú naplnením ich nastavenosti na slobodu, autonomizáciu, emancipáciu. Základnými piliermi inklúzívnej spoločnosti sú sloboda, rovnosť, solidarita. Prekážkou inklúzie sú sociálne hranice, ktoré (autor tu nadväzuje na *Jazyk v pragmatike*) tvoria sociálnu asymetriu, avšak môžu byť neutralizované prostredníctvom inklúzívnej komunikácie, tzn. že sa neutralizuje aj nerovnosť medzi participantmi komunikácie ako predstaviteľmi sociálnych skupín. Súčasťou mnohých výkladov J. Dolníka o používaní jazyka v praxi je, že kladie dôraz na motivačný svet človeka. Jazyková činnosť vtiahnutá do kontextu ľudských činnosti má svoj účel a je podmienená, motivovaná ľudskými potrebami. Doposiaľ sa autor neponoril do ľudských potrieb tak, ako to robí v druhej kapitole, kde naznačuje dvojsmernú orientáciu človeka (vertikálnu a horizontálnu), t. j. orientáciu na transcendentné, metafyzické, niečo, čo je nad človekom, čo determinuje človeka ako nedokonalý obraz ideálneho súcna. Ide o nastavenosť človeka na niečo, čo je vyššie, na vyššiu hodnotu: „zacielenosť bytia na ňu sa premieta do vedenia života, ktorý má zmysel, a teda je základom jeho vydarenosti“ (Dolník 2021, s. 64). Horizontálna orientácia sa chápe ako snaha o „optimálnu individualizáciu, o potvrdenie svojej individuálnej identity alebo aj kolektívnej totožnosti“ (tamže, s. 65). Protiklad horizontálnej a vertikálnej orientácie človeka sa premieta aj do jazykového významu (vysvetľuje sa tým známy fakt, že vo svete odhaľu-

jeme významy a zároveň ho sami z významňujeme, a to na základe interpretačnej kompetencie), alebo do jeho potrieb, ktoré autor taktiež rozlišuje na vertikálne a horizontálne so špecifickým dôrazom na horizontálne a vertikálne jazykové a komunikačné potreby. V ďalších makrokapitolách sa autor vracia ku komunikačnej kultúre a jazykovej kultúre s dôrazom na racionalitu komunikácie a racionalitu (prirodzeného) jazyka. Ide o ďalšie rozvinutie pragmatickej línie. Doposiaľ totiž vystupovalo ideálne a reálne v protiklade. Aj filozofický pragmatizmus odmieta rozjímanie o metafyzike ako vec minulosti, ktorá bola riešením problémov minulých období. J. Dolník však vtáhuje ideálne do našej reality v tom zmysle, že idealitu (resp. ideálnu rečovú situáciu) komunikanti anticipujú: „princíp funguje ako princíp prirodzenosti, ktorý pôsobí na komunikantov tak, že tí prežívajú príťažlivosť jazykového komfortu, čo prejavujú sklonom k riadeniu sa ‚slobodnou‘ behaviorálnou kompetenciou“ (tamže, s. 173). Autor ide ešte ďalej, keď konštatuje: „Ideálna jazyková aktivita, ideálna jazykovokultivačná situácia, ideálne jazykové spoločenstvo nie sú len lingvistické konštrukty, ale prirodzené, autentické stavy (aktivity, situácie, spoločenstvá) v cítení jazyka jeho používateľmi“ (tamže). Zároveň však dodáva, že ide o prirodzenosť navodenú spisovno-jazykovým diskurzom, resp. kultúrou rozvíjanou v období zavádzania štandardného jazyka do života spoločnosti: „Keď sú však podmienky na fungovanie štandardného jazyka ako prirodzeného jazyka v pravom zmysle, táto metajazyková kultúra nie je s nimi konformná.“ (tamže, s. 174). Na tomto mieste J. Dolník nie len že zmierňuje, ale (povedané jeho slovami) neutralizuje napätie a nerovnosť medzi dvoma koncepciami jazyka, dvoma prežívaniami spisovného jazyka, medzi dvoma svetmi, ktoré sa postavili do opozície, hoci oba sú vo svojej podstate v správnom čase a na správnom mieste legitímne.

Jazyk v sociálnej praxi je zavŕšením trilógie,⁵ avšak ani zďaleka nevyčerpáva témy, ktoré vyplývajú z pragmatistického nazerania na jazyk. J. Dolník ponúka rôzne možnosti rozpracovania jednotlivých lingvistických odborov, pričom sám ostáva ostrážitý pri vnímaní reálnych sociálnokultúrnych problémov človeka v súčasnej dobe. Ostražitosť, sebareflexia, neustále kladenie otázok, neustály vnútorný nepokoj, vôľa človeka a viera, že spoločnosť sa predsa len vyvíja v zmysle odstraňovania prekážok a v zmysle nadobúdania optimálnej slobody človeka, v zmysle radikálnej demokracie a humanizácie – to sú nespochybniteľné vlastnosti jubilanta, človeka – vedca.

Mnohaja i blahaja lit, pán profesor!

Jaroslava Rusinková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Bratislava

⁵ V čase písania medailónu šlo o trilógiu, no už v procese prípravy jubilantovi venovaného čísla časopisu ju prof. Dolník rozšíril o novú monografiu *Jazyk v dynamike demokracie* (2023).